

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора Жуковського Василя Миколайовича на дисертацію Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття), представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

1.Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із планами відповідних галузей науки

Успішне виховання особистості відбувається належним чином тоді, коли суспільство визначає виховний ідеал, законодавчо його закріплює і через систему виховних впливів прищеплює молодому поколінню. Особливо ефективними є високі виховні ідеали – конкретно особистісні чи колективні, які формуються у кожній виховній системі. Молодь черпає від них належну духовну, психологічну та енергетичну підтримку, може себе постійно з ними ідентифікувати, брати з них приклад, коректувати своє життя. Сьогодні, зважаючи на час складних змін у суспільному житті нашої держави, молодим українцям нелегко знайти виховний ідеал у сучасних вітчизняних реаліях.

Такі високі ідеали були присутні у минулому нашого шкільництва. Тому представники вітчизняної педагогічної науки здійснюють наукові розвідки в минуле нашого народу, щоб вивчати виховні історичні ідеали, досвід виховання та презентувати його для сучасної педагогічної науки нашої держави. Чимало ідей для формування виховного ідеалу можна почерпнути в період підросійської України XIX-XX століття. Проте здійснені раніше наукові дослідження носять фрагментарний характер і тому не дають можливості повною мірою впровадити кращі образи українського виховного ідеалу в теорію і практику розбудови сучасної системи освіти України.

У зв'язку зі сказаним вище, дисертаційне дослідження Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття) є актуальним і давно очікуваним.

Дисертаційне дослідження Єршової Людмили Михайлівни Дослідження добре вписується в комплексну науково-дослідну тему кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди» (державний реєстраційний номер 0110U002112).

2.Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації

До найбільш істотних наукових результатів, що містяться в дисертації Єршової Людмили Михайлівни, слід віднести комплексний і системний аналіз ідеї виховного ідеалу підросійської України XIX початку XX століття, яка до цього часу не була предметом спеціального дослідження на методологічному, теоретичному і прикладному рівнях; визначення понять «виховний ідеал» і

«трансформація» як історико-педагогічних феноменів у широкому соціальному, широкому та вузькому педагогічному значеннях; виділення основних етапів еволюції виховного ідеалу, визначення властивих їм тенденцій, напрямів і принципів розвитку; виявлення внутрішніх державних, зовнішніх, особистих та ідеологічних детермінантів розвитку виховного ідеалу в педагогічній теорії і практиці України; характеристика системи християнських, станових, гендерних і національних ідеалів підросійської України ХІХ – початку ХХ ст., узагальнення проблеми виховного ідеалу в нормативно-правовому полі освіти України й виділення чотирьох основних етапів трансформації виховного ідеалу в сучасному українському суспільстві; аналіз наслідків трансформацій виховного ідеалу; визначення етапів історіографії дослідження виховного ідеалу, а саме: праці вітчизняних мислителів ХІ–ХІІІ ст., оповідальні джерела ХІV–ХVІІ ст., твори ХVІІІ ст., джерела ХІХ ст. – початку ХХ ст., писемні джерела другої половини ХІХ ст., наукові розвідки 1917 – 80-х рр. ХХ ст., наукова спадщина 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.; проаналізовано особистісні, етно-національні, державницькі, суспільно-політичні, релігійні і сімейно-родинні наслідки трансформації виховного ідеалу.

3.Нові факти, одержані здобувачем

У дисертаційному дослідженні Єршової Л.М. вперше здійснено систематизацію історіографії проблеми виховного ідеалу з урахуванням хронологічного, проблемного й територіального підходів; понятійно-термінологічний аналіз змісту, вживаності, ієрархії, системності і розвитку взаємозв'язків наукових понять із проблеми дослідження, що дозволило з'ясувати особливості філософського й педагогічного трактування сутності категорії «ідеал» у енциклопедично-довідникових, наукових і дидактичних джерелах ХІХ – початку ХХ ст., радянського періоду та сучасної України; схарактеризовано основні імперативи ідеалу виховання, його найважливіші властивості та класифікації; проведено аналіз механізмів використання історико-педагогічного досвіду формування виховного ідеалу у практичній діяльності сучасних освітньо-виховних інституцій; уточнено категоріальний апарат проблеми дослідження.

4.Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації

На основі аналізу тексту дисертації та публікацій Єршової Людмили Михайлівни можна зробити висновок про те, що наукові положення та висновки дисертації належним чином обґрунтовані.

Дисертаційне дослідження Єршової Л.М. виконане на широкій джерельній базі, яка включає праці вітчизняних і зарубіжних авторів і складає 1060 позицій, з них 44 – іноземними мовами, 182 – архівних джерела.

Джерельну базу дослідження Єршової Л.М. склали як опубліковані, так і не введені до наукового обігу джерела: нормативно-правові акти, архівні документи, нарративні джерела, дидактичні джерела ХІХ – початку ХХ ст., радянського періоду та сучасні вітчизняні джерела, в яких вміщено інформацію методологічного, теоретичного та історичного характеру. Проаналізовано

фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, бібліотеки Інституту педагогіки АПН України, низки обласних наукових бібліотек.

Отримані наукові положення, висновки та рекомендації наукового дослідження Єршової Л.М. мають належну методологічну основу, яка ґрунтується на загальнофілософському, загальнонауковому, конкретно-науковому та міждисциплінарному рівнях.

Обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, сприяла теоретична основа дослідження, що складається з філософських концепцій людини, її смислів, цінностей і цілей, науково-педагогічних теорій національної освіти й виховання, концептуальних положень методології історії педагогіки. загальноісторичних та загальнопедагогічних положень теорії та історії виховання особистості.

Досягненню поставленої мети, розв'язанню визначених автором завдань на різних етапах наукового пошуку та формулюванню висновків наукового дослідження слугували загальнонаукові методи (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, систематизація, ідеалізація тощо), та конкретно-наукові методи (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний).

5.Значення для науки і практики отриманих автором результатів

Результати дисертаційного дослідження Єршової Л.М. мають вагомe значення для вітчизняної науки і практики. Вони можуть бути застосовані у науковій та навчально-методичній сферах. Здійснений у роботі теоретико-аналітичний розгляд трансформації виховного ідеалу може стати теоретико-методологічною основою для подальших практичних досліджень цього історико-педагогічного феномена в різних регіонах на інших історичних етапах розвитку України.

Опрацьовані матеріали можуть бути використані у вищих навчальних закладах для розробки навчальних курсів і спецкурсів з історії педагогіки та історії соціальної педагогіки, у процесі розробки методичних рекомендацій для організації виховної й позашкільної роботи зі шкільною і студентською молоддю.

Отримані результати наукового дослідження можуть слугувати для збагачення змісту відповідного закону і концептуальних засад національного та духовного-морального виховання вітчизняної шкільної та студентської молоді, використання отриманих результатів наукового дослідження в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів середньої та вищої школи.

6.Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Теоретичні результати і матеріали дисертаційного дослідження Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття)» можуть бути використані для теоретичного обґрунтування процесу реформування вітчизняної системи виховання шкільної та студентської молоді, підготовки навчально-методичної літератури, можуть стати підґрунтям для написання

кваліфікаційних робіт різного рівня, використання в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та для здійснення виховної роботи в середовищі шкільної та студентської молоді.

7.Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Дисертація Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття), належним чином структурована. Її структура визначається метою і завданнями, поставленими дисертанткою. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків. Загальний обсяг роботи складає 609 сторінок, з них основного тексту – 398 сторінок.

Хотілося б особливо відзначити 49 додатків (на 98 сторінках) інформативних та скрупульозно систематизованих, які значною мірою доповнюють і конкретизують зміст дисертаційного дослідження.

У першому розділі дисертаційного дослідження, який носить назву **«Теорія і методологія проблеми формування виховного ідеалу в Україні у XIX- на початку XX століття»** дисертантка розкриває теоретико-методологічні засади аналізу виховного ідеалу як історико-педагогічного явища, показує міждисциплінарний характер дослідження виховного ідеалу на території підросійської України XIX – початку XX ст., аналізує історіографію та джерела дослідження виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX – початок XX ст.).

У розділі дисертантка здійснює достатньо ретельний і детальний філософський та історико-педагогічний аналіз понять «виховний ідеал» і «трансформація», формулює визначення цих понять у широкому, вузькому та гранично вузькому педагогічному значеннях.

Заслуговує на увагу те, що методологічні засади дослідження здобувачкою обґрунтовано на загальнофілософському, загальнонауковому, конкретно-науковому і міждисциплінарному рівнях.

Цінним для педагогічної науки, на нашу думку, є представлення авторкою узагальненого національного виховного ідеалу як системи різних етнокультурних ідеалів, вивчення яких здійснювалося з урахуванням геокультурного, етнокультурного, соціокультурного, біографічного та типологічного підходів.

Слід відзначити, що дисертаційне дослідження Єршової Л.М. написано на широкій джерельній базі. Її класифікація здійснювалася з урахуванням функціонального підходу, що виокремлює джерела з методології, теорії та історії виховного ідеалу.

Аналіз джерельної бази було здійснено на основі опрацювання значної кількості різногалузевої літератури. Дисертанткою проаналізовано дидактичні джерела часів Російської імперії, радянського періоду й незалежної України.

Зважаючи на розчарування низки сучасних вітчизняних педагогів в світських ідеалах минулого, зокрема радянського періоду, закономірним вважаємо, висновок дисертантки про те, що для сучасної вітчизняної наукової літератури характерним є звернення до християнських засад обґрунтування

виховного ідеалу, зосередження на дослідженні окремих його імперативів, причин і механізмів краху ціннісних систем, доведенні важливості пошуку нових ідеалів, визначенні місця й ролі «виховного ідеалу» в сучасній педагогічній теорії і практиці.

Важливим в умовах недостатності належних наукових праць з проблеми українського виховного ідеалу щодо ефективних механізмів популяризації і впровадження кращих образів вітчизняних виховних ідеалів у теорію і практику розбудови сучасної системи освіти в Україні вважаємо виокремлення семи основних етапів історіографії дослідження виховного ідеалу: праці вітчизняних мислителів XI–XIII ст., оповідальні джерела XIV – XVII ст., твори XVIII ст., джерела XIX ст. – початку XX ст, писемні джерела другої половини XIX ст., наукові розвідки 1917 – 80-х рр. XX ст., наукова спадщина 90-х рр. XX – початку XXI ст. Розділ завершується відповідними висновками.

У другому розділі, який називається «Історико-педагогічний аналіз трансформації виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії (XIX – початок XX ст.)», здобувачка здійснює аналіз становлення ідеї виховного ідеалу у вітчизняних педагогічних теоріях XI – XVIII ст., досліджує процес розвитку проблеми виховного ідеалу в духовній педагогіці XIX – початку XX ст., відслідковує процес трансформації виховного ідеалу в педагогічній спадщині світських педагогів XIX – початку XIX ст., аналізує теоретичні та емпіричні пошуки виховного ідеалу в его-документах вітчизняної інтелектуальної еліти XIX – початку XX ст.

Важливим для розуміння вітчизняних педагогічних теорій виховного ідеалу у XI – XVIII ст. стало розкриття дисертанткою його еволюції упродовж чотирьох етапів: етапу державно-духовного розвитку (XI–XIII); етапу інерційного існування виховних ідеалів Київської Русі (XIV–XV); етапу протистояння конфесійних виховних ідеалів (XVI–XVII); етапу маргіналізації вітчизняних виховних ідеалів (XVIII).

Цінним і актуальним для розуміння сучасних політичних реалій, які переживає сьогодні наша держава, і тому числі у світлі подій на Сході України за участю Росії, є окреслення відмінності ідеалів українців (європейськість, «освічена віра», свобода вибору, критичне сприйняття влади, схильність до реформаторства) і росіян (неприйняття європейських цінностей, фаталізм, безоцінне виконання догм, богообраність влади, консервативність).

Цікавим для сучасних християнських педагогів є виховний ідеал християнських педагогів XIX – початку XX ст. (О. Новицький, П. Юркевич, П. Ліницький, М. Олесницький, М. Маккавейський, С. Миропольський), які його розглядали як мету, гармонійне поєднання віри й розуму, сукупність найважливіших християнських чеснот, а педагогічний – як створення ефективних умов для наближення людини до цього ідеалу.

Заслуговує на увагу активна участь у формуванні виховного ідеалу «синів вітчизни» представників української еліти у першій половині XIX ст. (В. Кочубей, П. Завадовський, І. Орлай, А. Прокопович-Антонський); вітчизняних педагогів (П. Редкін, Я. М. Пирогов, К. Ушинський, М. Корф, Х. Алчевська, В. Науменко та інших педагогів), які практично доводили важливість прикладу у процесі наближення дитини до ідеалу й

удосконалювали виховний ідеал учителя. У другій половині XIX ст. слід відзначити педагогічні ідеї представників етнографічно-культурницького вектору розвитку виховного ідеалу (Б. Грінченко, О. Духнович, І. Нечуй-Левицький, О. Кониський, Г. Шерстюк та ін.), які обґрунтовували мовний патріотизм, ідеал національно відповідальної еліти й свідомого вчителя. У висновках до розділу синтезується його зміст.

У третьому розділі «Динаміка змін виховного ідеалу в освітній практиці підросійської України (XIX – поч. XX ст.)» вміщується аналіз еволюції виховного ідеалу в системі освіти підросійської території України, досліджується трансформація християнського виховного ідеалу у діяльності релігійних місій і конфесій підросійської України, подається і розкривається процес відродження національних виховних ідеалів в освітньо-виховній та просвітницькій діяльності громадських об'єднань і політичних організацій підросійської України XIX – поч. XX ст.

Цінними для розуміння педагогічних інструментів русифікації українського населення стало з'ясування на основі аналізу архівних джерел цілеспрямованого запровадження в системі освіти підросійської України XIX – початку XX ст. загальнодержавного виховного ідеалу, що полягав у вихованні законослухняних і богобоязливих вірнопідданих Російської імперії для забезпечення її спокою й стабільності. Основними напрямками його реалізації були формування державної «вертикалі» управління системою освіти, запровадження офіційного ідеалу педагога, русифікація навчально-виховного процесу, введення жорсткої системи шкільного й позашкільного контролю.

Панівним конструктом системи національних виховних ідеалів був великороський ідеал виховання, домінування якого над іншими виводилося з права переможця й культурної вищості. Де-юре він ґрунтувався на ціннісній тріаді великоруського, малоруського та білоруського народів, а де-факто привласнював їх історію й стирав етнокультурні відмінності. Утвердженню російського виховного ідеалу на території підросійської України XIX–XX ст. сприяли проросійські націоналістичні, монархічні і православні об'єднання.

Для педагогів-християн цінними є розкриття дисертанткою у розділі передумов формування християнського виховного ідеалу підросійської України XIX – початку XX ст. і виокремлення трьох основних етапів становлення ідеалу людини-християнина: ранньохристиянський (ідеал аскета-мудреця), середньовічний (ідеал лицаря) та ренесансний (місіонер, просвітитель).

Трансформації християнського виховного ідеалу на території підросійської України XIX – початку XX ст. найбільше пов'язані з освітньо-виховними традиціями православних братств, діяльністю протестантських місій, чернечих орденів римсько-католицької та української греко-католицької церкви.

Заслуговує на увагу з'ясування трьох етапів відродження українського виховного ідеалу: «ностальгічного патріотизму» (кінець XVIII – початок XIX ст.) (І. Вишенський, І. Котляревський, О. Мартос, Г. Сковорода); формування національної свідомості (перша половина XIX ст.); зростання національної активності (друга половина XIX – початок XX ст.) (В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кістяківський, М. Костомаров, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Т. Шевченко та ін.).

У роботі також розкрито виховні ідеали традиційного єврейського виховання, мусульманського, німецького й чеського ідеалів та основні умови трансформації виховних ідеалів цих народів. Висновки до розділу узагальнюють викладене в розділі.

Четвертий розділ дисертації присвячений «**Перспективам впровадження досвіду формування виховного ідеалу в теорію і практику розбудови сучасної системи освіти в Україні**». У розділі розкриваються проблеми виховного ідеалу в нормативно-правовому полі сфери освіти України, досліджується процес формування референтної особистості як проблема педагогічної теорії і освітньої практики сучасної України, аналізуються механізми використання історико-педагогічного досвіду формування виховного ідеалу в національній системі освіти.

Для глибокого розуміння виховних реалій сучасної вітчизняної педагогіки важливим є узагальнення дисертанткою проблеми виховного ідеалу в нормативно-правовому полі сфери освіти нашої держави, що дозволило виділити чотири основні етапи трансформації виховного ідеалу в сучасному українському суспільстві: неконфліктного функціонування різних систем цінностей (1991–1993), зародження конфлікту ідеалів (1994–2004), відкритого протистояння виховних ідеалів (2005–2014), конструктивного формування спільних цінностей та ідеалів (2015) та охарактеризувати суть цього поняття на кожному з етапів.

Актуальною є думка дисертантки про те, що діюча нормативна база освіти в цілому відображає сформовані в педагогічній теорії уявлення про певний людський ідеал, однак відкритою залишається проблема законодавчого оформлення спільного для всіх верств і регіонів держави виховного ідеалу та законодавчого забезпечення його практичної реалізації в системі освіти України.

Слушним є висновок дисертантки, що ідеал нової людини потребує гармонійного поєднання загальнолюдських і національних, особистих і суспільно-державницьких цінностей.

Важливим для вітчизняної теорії і практики виховання є те, що дисертантці на основі аналізу сучасних науково-педагогічних джерел вдалося виокремити і сформулювати основні аспекти проблеми виховного ідеалу: його основні імперативи функції підходи до класифікації виховних ідеалів.

Для педагогів-практиків важливими є з'ясування проблеми формування виховного ідеалу у різних ланках системи освіти: у дошкільників, молодших школярів і підлітків, випускників загальноосвітньої школи і студентів вишів. Спільною для всіх вікових груп є проблема недостатньої обізнаності в засобах досягнення виховного ідеалу.

Для практичних завдань виховання цінним є визначення дисертанткою найбільш сприятливої для формування виховного ідеалу проблематики (народознавча й українознавча). Найважливішим методом наближення дитини до схваленого суспільством ідеалу є приклад. Трансформація традиційних цінностей суспільства вимагає зосередження педагогічних зусиль на необхідності створення «орієнтовної моделі цінностей», що має сприяти реалізації задекларованого державою і науково-педагогічною громадськістю

виховного ідеалу і подоланню морально-етичних прогалин у родинному й соціальному вихованні молоді.

Цінним є окреслене дисертанткою її бачення і обґрунтування перспектив розвитку системи виховних ідеалів сучасної України, що має враховувати її попередній історичний досвід і відбуватися на загальнодержавному рівні, на рівні галузевих міністерств, навчальних закладів та недержавних організацій.

Розділ завершується відповідними висновками.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи рецензовану докторську дисертацію Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття)», висловимо деякі зауваження та побажання.

- 1) Твердження дисертантки про те, що використані нею загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, систематизація, ідеалізація тощо) використовувалися лише для аналітичної обробки архівних та різних наративних джерел є не зовсім коректним, адже вони також застосовувалися і для реалізації інших завдань упродовж усього дослідження на різних його етапах.
- 2) Вважаємо, що під час встановлення хронологічних меж дослідження і їх характеристики слід було б зазначати не лише про зміни в державних органах освіти, а також зазначати, як ці рубіжні періоди впливали і визначали особливості формування і реалізації відповідного виховного ідеалу.
- 3) У концептуальних засадах наукового дослідження слід було б підсилити роль православ'я і Церкви у формуванні і трансформації виховного ідеалу, яка значною мірою впливала як на формування християнського ідеалу, так і наповнювала ідеологічно формування і трансформацію світських виховних ідеалів. Використання в концептуальних засадах терміну «релігійні організації та об'єднання» більше стосується протестантських організацій та громадських організацій з релігійним змістом.
- 4) На нашу думку, практичне значення дисертаційного дослідження Єршової Л.М. значно ширше, ніж про це скромно зазначає дослідниця. Мова може йти про збагачення змісту закону і концептуальних засад національного та духовного-морального виховання вітчизняної шкільної та студентської молоді, використання отриманих результатів наукового дослідження в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів середньої та вищої школи.
- 5) У процесі здійснення наукової дискусії і залучення до цієї дискусії низки науковців, дисертантка не завжди проявляє свою акторську позицію, натомість наводить погляди інших науковців без належного їх аналізу (С.28-32, 34-35, 37-39, 167-170, 175- та ін.).
- 6) У четвертому розділі дисертації, на жаль, слабо відображено велику організаційно-педагогічну роботу з духовно-морального виховання в Україні та формування християнського ідеалу з початку 1990-років і до

сьогодення, підготовку програмного та навчально-методичного забезпечення, підготовку педагогічних кадрів.

7) В дисертації немає жодної таблиці, яка б допомогла синтезовано і узагальнено сприймати викладений матеріал.

Висловлені зауваження і побажання носять подекуди суб'єктивний і дискусійний характер, суттєво не впливають на зміст, якість і загальне позитивне враження та високу оцінку виконаного Єршовою Л.М. дисертаційного дослідження.

9. Повнота викладення результатів дисертації в опублікованих працях

Результати наукового дослідження Єршової Л.М. стали надбанням науково-педагогічної спільноти. Вони доповідалися на 31 науковій конференції різного рівня, з них 16 міжнародних, 1 зарубіжна, 14 всеукраїнських та регіональних. Основний зміст і результати наукового дослідження Єршової Л.М. відображені у 46 одноосібних публікаціях, з них 1 монографія, 21 стаття опублікована у фахових наукових виданнях, 5 – у іноземних наукових виданнях.

10. Ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації

Дисертація та автореферат Єршової Л.М. оформлені у відповідності до «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєнню вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 року №567 щодо докторських дисертацій та інших інструктивним вимогам МОН України.

Структурна побудова і зміст автореферату ідентичні основним положенням дисертації.

11. Висновок

Аналіз дисертації Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття)» засвідчує, що вона є актуальним, завершеним, цілісним і самостійним науковим дослідженням, яке має належну наукову новизну, теоретичне та практичне значення. У науковій роботі отримано нові науково обґрунтовані результати, які дали змогу автору здійснити комплексне вирішення важливого актуального наукового завдання, що полягало у тому, щоб цілісно й системно проаналізувати трансформацію основних імперативів виховного ідеалу на території підросійської України XIX – початку XX ст. та окреслити перспективи впровадження історико-педагогічного досвіду його формування в сучасну систему вітчизняної освіти.

Дисертаційне дослідження Єршової Людмили Михайлівни «Трансформація виховного ідеалу у вітчизняній педагогічній теорії і практиці (XIX- початок XX століття)», відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» від 24 липня 2013 року №567, а її авторка заслуговує

присудження йнаукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської мови та літератури
Національного університету
«Острозька академія»
Жуковський В.М.